

ШУЛЯР В.І., заслужений учитель
України, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовно-літературної та
художньо-естетичної освіти
Миколаївського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

СТРАТЕГІЇ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНА

Стратегія розглядається як метод визначення цілей (А. Чандлер, 1962 р.), як спосіб реакції на зовнішні можливості й ризики, внутрішні сильні і слабкі сторони та розвитку конкурентних переваг (І. Ансофф, 1965 р., Д. Стейнер, 1977 р., М. Портер, 1980-1985 рр., М. Хамель, 1989 р.), як структура управлінських рішень (М. Мінцберг, 1987 р.), як комплексний план дій і підходів (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, 1992 р., А. Томпсон, 1995 р.). Для нас важливо, щоб стратегія була сукупністю методів визначення цілей і планованих результатів співпраці суб'єктів літературної освіти та системою практичних дій усіх суб'єктів для виконання своєї місії (корпоративної й індивідуальної) у досягненні й реалізації очікуваного продукту діяльності.

Навчальну стратегію філософ С. Клепко розглядає як синтез плану, принципу, позиції, перспектив і прийому діяльності педагога; визначає провідні ідеї гегелівської стратегії навчання: робота з вищого звільнення, підняття до загального; рух з філософією; повага до себе, визнання себе гідним найвищого; зміна свого світу; логіка [5]. В. Ільченко визначає компоненти успішної стратегії навчання: фізичне, психічне та інтелектуальне здоров'я дитини [3]. Т. Бондар здійснила аналіз різних підходів до визначення і класифікації основних навчальних стратегій, їх ефективності в системі педагогічної діяльності. Авторка визначає **прямі стратегії (стратегії запам'ятовування)**: утворення асоціативних зв'язків, опора на візуальний і звуковий образи, повторення, відтворення необхідної інформації; **пізнавальні стратегії**: практика, рецепція та продукування, аналіз, конструювання; **компенсаторні стратегії**:

використання жестів, пауз, здогадок чи рідної мови на занятті для подолання труднощів в усному та писемному мовленні). **Непрямі стратегії: метакогнітивні** (визначення мети навчання, організація і планування свого навчального процесу, самооцінка); **емоційні стратегії** (зниження відчуття тривоги, підвищення власної мотивації, позитивне самоналаштування, глибоке дихання, володіння емоціями); соціальні стратегії (емпатія, кооперація, розпитування, звернення по допомогу, розподіл ролей, досягнення консенсусу, з'ясування наявності взаєморозуміння тощо) [1].

Особливості копінг-стратегій, їх домінанти в педагогічній діяльності стали предметом розгляду М. Калашніковою та Ю. Широковою [4]. Стратегії і тактики мовної особистості представлено в публікації О. Глазової, яка виокремлює комунікативну стратегію та її види: продуктивна стратегія (усне і письмове монологічне мовлення), рецептивні стратегії (аудіювання, читання), інтерактивні стратегії (усне і письмове діалогічне мовлення), посередницькі стратегії (переказ, реферування, усний та письмовий переклад) [2].

У системі літературної освіти для профільного навчання нами вперше виокремлено стратегії і структуровано як перспективні та тактичні. До перших віднесено такі стратегії розвитку компетентного фахівця: прогнозування, умотивування, компетенізування, планування, проектування, конструювання, інтегрування, текстотворення, візуалізування, акме-розвитку, аксіологіко-розвитку. Формування компетентного учня-читача включають такі перспективні стратегії: учень-читач, учень-критик, учень-дослідник, учень-літературознавець. Тактика дій кожного суб'єкта літературної освіти в системі профільної диференціації автором описано в публікаціях [8-10]

Ієрархічна модель загальнопедагогічних стратегій у системі літературної освіти її суб'єктів може мати такий вигляд (див. рис 1).

Автором виділено **навчально-методичну стратегію**, яка нами розуміється як **особистісно зорієнтована програма читачьких/професійних дій суб'єктів літературної освіти, яка матеріалізується в парадигму, алгоритм, схему, модель, план**

тощо для досягнення планованого результату. Навчально-методична стратегія включає навчально-змістові лінії поведінки кожного суб'єкта уроку літератури. Набір методичних і навчальних стратегій узгоджується зі змістовими лініями літературної освіти, визначені Державним стандартом, складовими моделі компетентного випускника-читача та вчителя літератури, потребами кожного суб'єкта, його рівня розвитку: професійно-фахового (для словесника) і літературно-читацького (для школярів). За такої стратегії посередником дій суб'єктів є художній твір (теоретико-літературне явище) для досягнення планованого кінцевого результату відповідно до наперед заданої системи навчальних цілей, спрогнозованих засобів і ресурсів, залучених зовнішніх і внутрішніх мотивів діяльності, мовленнєвого досвіду за самотійно або/і в співпраці визначеною тактикою.

Навчально-методичні стратегії включають два види дій: того, вчиться (учень-читача), і того, хто організовує процес учіння (вчителя літератури). Зважаючи на вище викладене, до навчально-методичних стратегій можемо віднести: *ціннісно-етичну (аксіологічну), літературознавчо-пізнавальну, культурологічно-порівняльну, комунікативно-мовленнєву, організаційно-діяльнісну.* Перспективною є дитино/читацько/текстоцентрична парадигма, а об'єднувальним елементом кожної складової є робота з текстом: усним і письмовим. Навчально-методична стратегія як перспективна базується на способах чуттєвого сприйняття та багатоканальності одержання інформації (зір, слух, нюх, смак, дотик). Навчально-методична стратегія співпраці суб'єктів літературної освіти враховує ВАК-модель типів учнів-читачів: **Візуальний** (зоровий канал) / **Акустичний** (слуховий канал) / **Кінестичний** (дотиково-руховий, нюхово-смаковий канали одержання/сприйняття інформації).

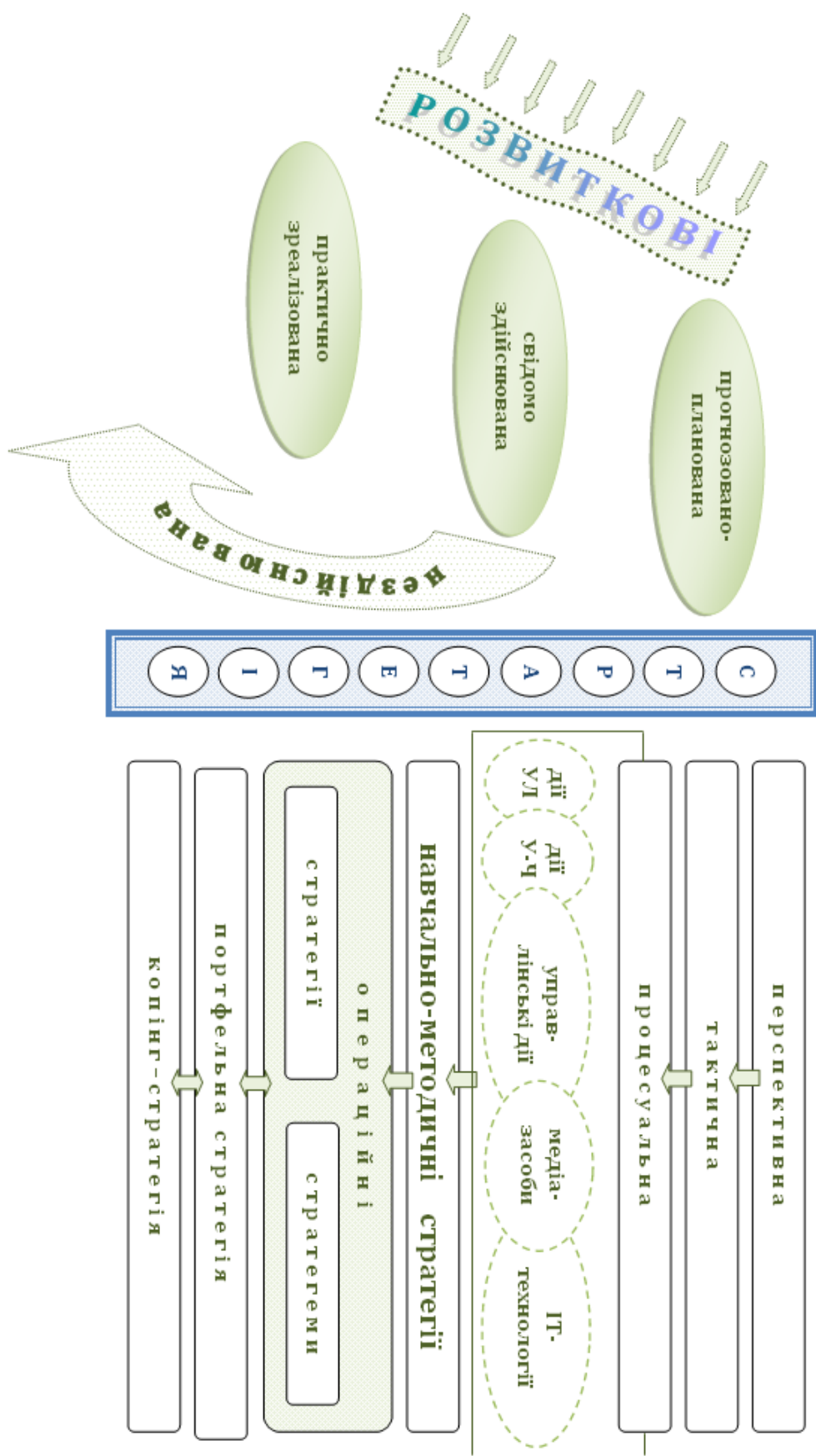

Рис. 1 Ієрархічна структура загальнопедагогічних стратегій у системі літературної освіти

Перспективна стратегія – це стратегія-місія, напрям діяльності шкільного колективу, яка змобілізує кожного суб'єкта та врахує їх зусилля на вирішення конкретних завдань у досягненні цілей та змодельованих плановано-бажаних результатів. Такими перспективними стратегіями в системі літературної освіти ми визначаємо **ноосферно-екологічну** (природовідповідна, здоров'я-збережувальна та екологічна складові), **особистісно зорієнтована** (дитино/ читацько/текстоцентричні складові), **компетентнісно-діяльнісна** (ЗУНи, компетенції, читацький досвід, соціальний особистісно значущий літературно-мистецький продукт). Тактика дій суб'єктів літературної освіти взагалі та уроку/заняття зокрема включають складові, які вище означено. Кожна стратегія базується на процесуальних діях суб'єктів/об'єктів співпраці: дії УЛ (учителя літератури), дії У-Ч (учня-читача), управлінські дії; залучення медіа-засобів та ІТ-технологій для досягнення планованого результату. Кожен суб'єкт навчально-методичної стратегії відповідно має виконати ряд операцій і дій, що в кінцевому результаті приведуть для досягнення цілей і появи літературного/методичного продукту. Операційна складова кожним суб'єктом може бути зреалізована шляхом використання традиційних стратегій або нестандартних (нетрадиційних) стратегем. Для досягнення результату і появи продукту співпраці між суб'єктами уроку літератури кожен напрацює свій набір стратегій і стратегем, які мають свої переваги й «укладуться» в портфельну стратегію (портфель стратегій). **Портфельна стратегія** нами розуміється як набір декількох стратегій і стратегем у діяльності суб'єктів літературної освіти взагалі й уроку літератури зокрема для досягнення планованого (кінцевого) результату, які доповнюють одна одну, дозволяють скористатися синергійним ефектом і конкретними перевагами для появи продуктів літературно-мистецької діяльності учнів-читачів і професійно-фахової учителя літератури. Важливо під час співпраці суб'єктів літературної освіти взагалі та уроку літератури зокрема кожному пам'ятати, що досягнення результату і вибір стратегії має бути оптимальним, ощадним, безпечним з точки зору емоційно-інтелектуального, фізіологічно-фізичного та матеріально не затратними. Тому **копінг-стратегії** (англ. «*coping*» - *справиться, совладать*) – це вибір способів і засобів досягнення планованого кінцевого результату у співпраці суб'єктів уроку/заняття літератури

шляхом усвідомлення продуктивності обраної стратегії дій кожним із найменшими витратами емоційних, фізичних сил і матеріальних ресурсів.

Отже, можемо сформулювати: **стратегія в системі літературної освіти** – напрями, орієнтири розвитку й літературні (професійні) канони, які визначають перспективи формування інтелігентного, компетентного читача (для школярів) і професіонала-фахівця (для вчителя-словесника) та їх місії як Людини-культури; **стратегія сучасного уроку літератури** – набір підходів, дій й операцій щодо досягнення планованого кінцевого результату, за якої кожен суб'єкт вибудовує по-своєму унікальну ціннісну життєву позицію як конкурентоспроможна Я-особистість, буде здатною до створення власного літературно-мистецького (для учня-читача) та професійно-фахового (для вчителя літератури) продукту; **стратегія суб'єктів сучасного уроку літератури** – це відносно керована лінія співпраці вчителя літератури й учнів-читачів із художнім твором (іншими текстами), обрана кожним для виконання першим – професійно-фахових завдань і літературно-мистецьких завдань – іншим.

Серед названих навчально-методичних стратегій виокремлюємо культурологічно-порівняльну як предмет розгляду в даній статті на прикладі творчості Тараса Шевченка. Не применшуємо значущість інших стратегій. Базовою стратегією на конкретному сучасному уроці літератури є та, яка зреалізує надзавдання і місію кожного суб'єкта шляхом вивчення літературно-мистецького об'єкта. Тут важливо, щоб обраний об'єкт розглядався з емпатійної позиції, тоді кожний суб'єкт буде не тільки співпереживати, а й стане співучасником умовно змодельованих картин життя, відчує й переконається, що описане «про нього», як знайти вихід із тої чи іншої ситуації. Вибір стратегії і тактик реалізації також диктує сам літературно-мистецький матеріал, задум учителя, його рівень професійно-фахової компетентності та учнівського колективу взагалі та літературно-мистецький розвиток кожного учня-читача. Впливів багато, але й методичних ризиків не менше. Кожен суб'єкт із можливого вибирає свій шлях, свій вектор розвитку у відповідності до своєї ціннісної життєвої або/і професійної позиції.

Декілька слів-характеристик щодо навчально-методичних стратегій, які можуть бути використані для вивчення спадщини

Тараса Шевченка. Ціннісно-естетична передбачає вибудову аксіологічної моделі Великого Кобзаря: життєвої і літературної, виявлення етико-естетичних складових усього художнього твору та літературних персонажів зокрема. Важливо підвести учня-читача до побудови власної ціннісної моделі, яка допоможе йому бути успішним, конкурентоспроможним, Я-особистістю. Ціннісна модель за творами Тараса Шевченка може мати такий варіант: Україна для Тараса Шевченка – екзистенційний стан буття, а найвища цінність – його особиста доля і доля народу; на аксіологічному ґрунті вибудовано Кобзарем розуміння й ставлення до життя і смерті, волі й неволі, любові й сумління, українське село і світ козаччини; цінними в його спадщині є моменти, які мають свій позачасовий вимір: козацтво – минуле України, світ села – позачасовий простір майбутнього.

Літературознавчо-пізнавальна стратегія передбачає вивчення творів Кобзаря в контексті розвитку вітчизняного та європейського літературно-мистецького процесу; вивчення спадщини в єдності змісту і форми, родово-жанрово-стильової манери письма; виявлення особливого й оригінального в манері літературного та мистецького письма; виявлення об'єктивних фактів із життя Тараса Шевченка, щоб кожен читач/глядач зміг вибудувати власну етико-естетичну модель митця, яка ним сприйматиметься/не сприйматиметься взагалі чи/ї частково; уведення читачів/глядачів у систему фактів, прикладів, даних про автора, щоб кожен міг визначитися в їх об'єктивності/суб'єктивності; допомогти шляхом зіставлення з творчістю різних письменників виявити оригінальне й неповторне в творчості Т.Г. Шевченка.

Для нас у даній статті актуальною є культурологічно-порівняльна. Названа стратегія дозволяє через інші види мистецтва подивитися на спадщину Тараса Шевченка у XXI столітті іншими очима. Заповіти, послання, меседжі Великого Кобзаря актуальні й зреалізовані в творчості різних митців різними засобами: у слові, музиці, живописі, скульптурі, графіці, театральних діях і багато ін. видів і напрямів відбивають образ Пророка, який сучасний і сьогодні.

Культурологічно-порівняльна стратегія в системі навчально-методичних стратегій може бути зреалізована через традиційні стратегії і нестандартні стратегіями. Важливо включити всіх суб'єктів вивчення творчості Тараса Шевченка шляхом залучення різних

засобів, які сприймаються сучасною молоддю. Наприклад, вивчення постаті письменника буде наближеним до читача ХХІ століття, якщо мистецькі полотна відповідають читацькому вікові та часові, викликані потребою і здатністю до сприйняття та прийняття такого формату роботи. Аналіз підручників для літературного читання (2 клас) засвідчує, що в одному портрет Т.Г. Шевченка представлений 60-х років, в іншому – 40-х рр. Тексти про письменника не є узгодженими із візуальною складовою – представленими світлинами. Обсяг текстів і їх зміст не враховують вікові особливості і читацькі спроможності другокласників. За такої ситуації викликати бажання вчитуватися в досить таки складні для початкової школи твори є закладним. І таких прикладів можемо наводити й по основній і старшій школі. То ж для початкової школи рекомендували б відбирати світлини, де відбито Тарас Шевченко в оточенні дітей або Т.Г. Шевченко з кобзою, щоб школярі змогли усвідомити, чому поет писав для дітей і про дітей через низку біографічних фактів. Діти початкової школи мають зрозуміти, чому його називають Кобзарем, відштовхнувшись від полотна художника, запропонуємо їм малюнки з кобзою і бандурою, надавши відповідну культурологічну довідку, де буде виявлено спільне і відмінне в цих музичних інструментах.

За новими програмами творчість Т.Г. Шевченка вивчається дозовано практично в кожному класі: 5 клас, 4 год.: «За сонцем хмаронька пливе ...», «Садок вишневий коло хати ...», С. Васильченко, «В бур'янах»; 6 клас, 3 год.: «Думка» («Тече вода в синє море ...»), «Іван Підкова» (с. 117); 7 клас, 3 год.: «Мені тринадцятий минало ...», «Тополя», «Як умру, то поховайте ...» (с. 125); 9 клас, 13 год.: «Сон», «Кавказ», «Великий льох», «І мертвим, і живим, і ненарожденним ...», «Наймичка», «На панщині пшеницю жала ...», «Доля», «Росли укупочці, зросли ...», «Давидові псалми», «Блажений муж на лукаву ...» (с. 148-152) [6].

Обсяг статті не дозволяє навести численні приклади до вище зазначених тем. Окреслимо декілька: наприклад, для п'ятикласників запропонувати до вивчення творчості розглянути дві світлини – автопортрет 1840 і фото, яке відповідає часові написання вірша «Садок вишневий коло хати ...». Автор назве факти, які допоможуть відчувати і сприйняти зміст поезії. Для досягнення тканини художнього твору, можемо запропонувати учням спочатку словесно намалювати

за поділеними строфами уявні картини. Щоб пробудити образне мислення, викликати здивування, пропонуємо п'ятикласникам визначити: яке відношення до вивчення поезії Тараса Шевченка має «пластилін»? Після обговорення та учнівських версій: зміст і підтексти поезії Шевченка можна відбивати, «о-мовлювати» різними засобами. Наприклад, запропонувати переглянути «пластиліновий» мультфільм – «Садок вишневий коло хати ...». Для учнів цікавими будуть такі факти: скільки треба пластиліну для створення 833 кадрів (6 кг), скільки затратити часу (155 год.) і скільки днів (6,5 дн.). Потім можна запропонувати обрати строфу і передати зміст та уявлені картини за допомогою пластиліну, використовуючи «пластилінове малювання». Для окремої групи можна запропонувати відтворити екслібрис-символ 200-річчя ювілею Шевченка накладанням пластиліну на заготовлену форму. Цікавим доповненням до вивчення спадщини Тараса Шевченка стане «Дитячий кобзар» із численним ілюстративним матеріалом (художник-ілюстратор Марина Михайлишина, укладач – Зірка Мензатюк, ідея – головний редактор «Видавництва Старого Лева» – Мар'яна Савка, 2012 р.)

Для 6-8-класників розповідь про Шевченка можна поєднати з використанням нестандартних мистецьких полотен і різних засобів, за допомогою яких можна представити або портрет, або зміст художнього твору. Цікаві техніки для зображення портретних світлин Тараса Шевченка використовують сучасні художники. Зупинимося на двох іменах: Олег Шупляк (м. Тернопіль) і Надія Нікіфорова (м. Черкаси). Власне саме ці художники по-своєму відчували і зрозуміли постать Кобзаря і його творчість та у своєрідній манері її представили глядачеві. Виділимо такі полотна-зразки для роботи з учнями: серія картин «Посланіє» Н. Нікіфорової. Із цієї серії монументальний портрет Шевченка, який складається із 144 «цеглинок», обрамлений намальованим рушником. За словами мистецтвознавця Світлани Брижицької, від картини постійне відчуття присутності митця поруч. Авторка-художниця використовує техніку «тіньового живопису», де картина складається із маленьких частинок і одна тема переходить в іншу: квіти проростають лісом; листочки окреслюють контури птаха.

У 9 класі «Темі жіночої долі у творчості Т. Шевченка» (2 год) можна підсилити розуміння шляхом зіставлення літературних текстів і живописних Н. Нікіфорової, використовуючи її триптих «Жіноча

доля» за мотивами творів «Марія», «Катерина» та «Наймичка». Впливи на формування ціннісної сфери сучасного читача, громадянина суспільства ХХІ століття забезпечить поема Тараса Шевченка «Кавказ» у поєднанні із відеороликом «Сергій Нігоян і наш Шевченко». Події Євромайдану зокрема і в цілому в українському просторі засвідчують сучасність й актуальність посланих Кобзарем меседжів: «Борітеся – поборите. Вам Бог помагає». Вплив на формування світоглядних переконань дев'ятикласників здійснює грамотне поєднання літературного і візуального текстів у зіставленні з полотном С. Шупляка. Сюрреалістична картина «Борімося – поборемо! Нам Бог помагає!» відбиває глибоке прочитання підтекстів поеми Шевченка в поєднанні з останніми подіями в Україні. Такий підхід, на наше переконання, допоможе кожному, й учневі-читачеві, й учителеві літератури, не приймати норму досягнення своїх цілей шляхом насилля, загарбницької імперської політики, поневолення та приниження людини (людей). Цікавим є нетрадиційний підхід у відбитті змістів у портреті чи тканині художнього твору з використанням несподіваних засобів. Одним із таких засобів є ... «цвях». Учитель звернеться до старшокласників: що за допомогою цього засобу можна зреалізувати під час вивчення літературної теми. Після версій дев'ятикласників покажемо їм відеофрагмент, який продемонструє як звичайний побутовий предмет у руках умілого майстра може творити прекрасне – портрет Тараса Шевченка (використано біля 5 тис. цвяхів. Робота тривала впродовж 3 місяців). Як домашня робота – колективний проект «Образні мотиви у незвичайних ракурсах» із використанням різних матеріалів. Цей проект може бути заключним для вивчення творчості Кобзаря або як результат спільної діяльності вчителя трудового навчання, образотворчого мистецтва, художньої культури, керівника ткацького гуртка, музичного працівника та ін. категорій.

У статті ми намагалися окреслити стратегії, їх ієрархію в системі літературної освіти взагалі, змістове наповнення обраної культурологічно-порівняльної стратегії за творчістю Тараса Шевченка. Наше завдання включало виокремлення місії громадянина своєї Вітчизни – зрозуміти Шевченкові заповіді, імперативи, меседжі у ХХІ столітті, зрозумівши – визначитися: яку ти сповідуватимеш систему цінностей, щоб тебе поважали як особистість, щоб судили по ділах твоїх, розуміли наші людські слабості, але з пошанівком,

тактовно й толерантно ставилися до постаті неоднозначного й такого на часі Тараса Шевченка.

Список використаних джерел:

1. Бондар, Т. О. Навчальні стратегії: теорії і практики [Текст] / Т. О. Бондар // Постметодика. – 2012. – № 6. – С. 12-16.
2. Глазова, О. Стратегії і тактики формування мовної особистості [Текст] / О. Глазова // Методичні діалоги. – 2013. – № 9. – С. 47-49.
3. Ільченко, В. Р. Компоненти успішної стратегії навчання [Текст] / В. Р. Ільченко // Постметодика. – 2012. – № 6. – С. 10-11.
4. Калашникова, М. Б. Копинг-стратегии учителей [Текст] / М. Б. Калашникова, Ю. С. Широкова // Педагогика. – 2011. – № 3. – С. 50-57.
5. Клепко, С. Ф. Гегелівська стратегія навчання: віртуальна екскурсія по Hegel Haus в Штуттгарті [Текст] / С. Ф. Клепко // Постметодика. – 2012. – № 6. – С. 3-9.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5-9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 160 с.
7. Семенишин, І. Є. Навчальні стратегії у вивченні англійської мови як методична проблема [Текст] / І. Є. Семенишин // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 156-159.
8. Шуляр, В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання [Текст]: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 348 с.
9. Шуляр, В. І. Стратегії формування компетентних суб'єктів літературної освіти в системі профільного навчання [Текст] / В. І. Шуляр. – Вересень. Науковий часопис. – 2011. – Спецвипуск. Том 2. – С. 157-171.
10. Шуляр, В. І. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія [Текст]: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 876 с.